

Németh T. Enikő

**IMPLICIT PRAGMATIKAI JELENSÉGEK VIZSGÁLATI
LEHETŐSÉGEI SZÓBELI ÉS MULTIMODÁLIS DISKURZUSOKBAN:
MÓDSZERTANI PROBLÉMÁK**

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar,
Általános Nyelvészeti Tanszék
MTA-SZTE-DE Elméleti Nyelvészeti és Informatikai Kutatócsoport
nemethen@hung.u-szeged.hu

Bevezetés

A nyelvhasználat különböző jelenségeinek a vizsgálata során a jelenkori pragmatikai kutatások egyik alapvető módszertani elvárása a valós nyelvhasználatot tükröző írásbeli, szóbeli vagy multimodális korpuszokra való támaszkodás az intuícióra, gondolat kísérletekre vagy valódi kísérletekre hagyatkozás mellett vagy helyett (Taavitsainen–Jucker 2015). Ugyanakkor, ahogy arra Németh T. et al. (2020) rámutattak, vannak olyan pragmatikai jelenségek, amelyek nehezen kutathatók korpuszok segítségével, mivel nem rendelkeznek explicite kereshető formával. A klasszikus, filozófiai pragmatika által kutatott jelenségek egy jelentős része ebbe a körbe tartozik: intenciók, alkalmi társalgási implikaturák, közvetett beszédaktusok, a nem szó szerinti jelentésfajták, mint például a metaforák, túlzások, irónia. Éppen ezért nagy feladatnak tűnik a korpuszmódszer bevonása a rejtett jelenségek vizsgálatába. A pragmatika és a korpusznyelvészet érdeklődésének közeledése a közelmúltban azonban oda vezetett, hogy kialakult a korpuszpragmatika, amely ötvözni próbálja a két tudományterület módszertanát elsősorban írott korpuszokra támaszkodva (Aijmer–Rühleman 2015).

Jelen tanulmány célja annak körüljárása a lehetőségek és a módszertani nehézségek számbavételével, hogy a korpuszpragmatikai kutatás kiterjeszhető-e az implicit pragmatikai jelenségek szóbeli és multimodális korpuszokban való vizsgálatára. A tanulmány a verbális kommunikáció multimodalitását, intencionalitását, perspektivikusságát és szekvenciális felépítését figyelembe véve két jelenségkörre vizsgálja meg a kiterjeszhetőséget: egyfelől az intenciók és perspektívák szerepének feltárására, másfelől az implicit igei argumentumok előfordulási lehetőségeinek a vizsgálatára.

A cél megvalósítása érdekében a tanulmányt a következőképpen építem fel. A 2. fejezetben a pragmatikai jelenségek írott korpuszokbeli vizsgálatának lehetőségeit tárgyalom a korábbi kutatások eredményeire támaszkodva. A 3. fejezet-

ben a verbális kommunikációt jellemzem, részletesen kitérve az előző bekezdésben említett tulajdonságokra. A tanulmány 4. fejezetében rátérek a rejtett pragmatikai jelenségek – az intenciók és perspektívák, valamint az implicit igei argumentumok – szóbeli és multimodális korpuszokban való vizsgálati lehetőségeinek és módszertani nehézségeinek a számbavételére. Végül az 5. fejezetben összegzem a tanulságokat.

Pragmatikai jelenségek vizsgálata korpuszokban

A pragmatika tudományterületén belül viszonylag újnak számító részterület a korpuszpragmatika, amely a pragmatika és a korpusznyelvészet találkozása révén jött létre (Aijmer–Rühleman 2015, Jucker et al. 2018: 455–643). Másképpen úgy is fogalmazhatunk, hogy a korábban egymással párhuzamosan fejlődő, de egymást kölcsönösen kizáró két diszciplína, a pragmatika és a korpusznyelvészet (Romero-Trillo 2008: 2) az utóbbi években érdeklődéssel fordult a másik felé (Rühleman–Aijmer 2015: 1). A pragmatikai kutatásokban a pragmatika kialakulása óta a nyelvhasználat kontextusfüggő kvalitatív elemzése zajlik horizontális elemzési metodológia alkalmazásával (Rühleman–Aijmer 2015: 3). Bár számos pragmatikai megközelítés keletkezett a nyelvhasználat jelenségeinek vizsgálata során, abban nagy egyetértés mutatkozik, hogy a kontextusfüggőség inherens velejárója a nyelvhasználatnak, különösen a verbális kommunikációnak (Németh T. 2006), ami miatt a pragmatikai kutatásokban a kontextusfüggő kvalitatív elemzések uralkodtak. A horizontális elemzési mód az egyes diskurzusokban a szűkebb és a tágabb kontextust figyelembe véve a vizsgált jelenség funkcionális viselkedésére összpontosít és nem a jelenség előfordulásainak számára (Rühleman–Aijmer 2015: 3). A kutatók általában kézi elemzéssel, a kontextust figyelembe véve és az intuícójukra is támaszkodva vizsgálják a nyelvhasználat jelenségeit. Ezzel szemben a korpusznyelvészet kvantitatív, vertikális elemzési módszertannal dolgozik, amely tipikusan a különböző korpuszokban lévő nagyszámú előfordulásokra koncentrál, konkordanciasorokra támaszkodik, amely sorok tartalmazzák a vizsgált jelenség előfordulásait annyi szónyi környezetben, amennyit a számítógépes keresés számára a kutató megad, valamint gyakorisági listákat eredményez. A kiértékelés kvantitatív, statisztikai módszerekkel zajlik. Tágabb kontextus figyelembe vétele egy újabb keresés révén csak akkor történik, ha az eredeti konkordanciasorok nem nyújtanak elegendő információt a jelenség viselkedésére vonatkozóan (Rühleman–Aijmer 2015: 7). A találatok korpuszból való előhívását a kutató intuíciója nem befolyásolja, ugyanakkor, ahogy arra Németh T. et al. (2020) felhívták a figyelmet, a kutató intuíciójára szükség lehet annak eldöntésére, hogy egy adott találat valóban a vizsgált jelenség előfordulása-e a korpuszban. Hasonlóan, ha az előfordulások funkcionális viselkedését is jellemezni akarjuk, még abban az esetben is támaszkodni kell a kutató intuíciójára és/vagy

gondolat kísérleteire, továbbá enciklopédikus kontextuális ismereteire, ha a korpusz pragmatikai annotációval is el van látva.

A korpuszpragmatika integrálni kívánja a pragmatika és a korpusznyelvészet horizontális kvalitatív, illetve vertikális kvantitatív módszertanát, ezáltal új elemzési módokat és problémafelvetéseket nyújtva mindkét diszciplína számára. Tognini-Bonelli (2001) nyomán a korpuszpragmatikai kutatásokban korpuszalapú (corpus-based vagy corpus-informed), valamint korpuszvezérelt (corpus-driven) módszertanokat lehet megkülönböztetni (l. még Sass 2007, O’Keeffe 2018, Simon 2018, Németh T. et al. 2020). A korpuszalapú módszer alkalmazói a pragmatikában a korpuszbeli előfordulásokat az intuíció, valamint a különböző pragmatika-elméletek állításainak empirikus alátámasztására vagy cáfolására használják, továbbá a vizsgált jelenségek előfordulásainak mérésére. A korpuszalapú megközelítésben kézi és automatikus elemzési módszereket kombinálnak (Tognini-Bonelli 2001, Sass 2007, O’Keeffe 2018, Simon 2018, Németh T. et al. 2020). A korpuszvezérelt módszertan használói viszont kizárólag a korpuszbeli előfordulásokra fókuszálnak és elsősorban nem az intuíciót vagy az elméleti megállapításokat tesztelik. A vizsgálat tárgyát az egész korpusz képezi, amelyet automatizált és statisztikai módszerekkel elemeznek (Tognini-Bonelli 2001, Sass 2007, Biber 2010, Simon 2018, Németh T. et al. 2020).

A korpuszalapú pragmatikai kutatásokban az utóbbi években két fő megközelítési mód kristályosodott ki. Az egyik a „formától a funkcióig” (corpus-based form-to-function analysis, l. Aijmer 2018), a másik a „funkciótól a formáig” elemzés (corpus-based function-to-form analysis, l. O’Keeffe 2018). A „formától a funkcióig” megközelítést jól lehet alkalmazni például a diskurzusjelölők, hezitációs jelölők, megszólítások, explicit performatívumok, indexikus kifejezések kutatásában. Egy adott korpuszban az említett, explicit formával rendelkező elemek automatikus kereséssel gyorsan és könnyen fellelhetők. Ugyanakkor a vizsgálandó elemek multifunkcionalitása miatt a találatok csak nyersanyagként tekinthetők, az elemek adott környezetbeli előfordulása funkcióinak a megállapításához számos tényezőt tekintetbe kell venni: kontextuális információt, kollokációt, a különböző szövegtípusokbeli gyakoriságot stb. (Aijmer 2018: 579). A kutató kézi elemzése nélkülözhetetlen az előfordulások interpretációjához és a funkciók hozzárendeléséhez. A „funkciótól a formáig” megközelítés a vizsgálandó elem funkciójából indul ki és az adott funkció megvalósításához szükséges explicit eszközök korpuszban való keresése révén rendel hozzá az előfordulásokat az adott funkcióhoz kézi elemzéssel. Például a direkt beszédaktusok korpuszokbeli vizsgálata során támaszkodhatunk azokra a metakommunikatív kifejezésekre, amelyek az adott beszédaktusokra jellemzőek, vagy a konvencionálisan közvetett beszédaktusok esetén azokra a tipikus lexikai és grammatikai mintázatokra, amelyek produktívan jellemzőek a szóban forgó aktusokra (O’Keeffe 2018: 610–611, Németh T. et al. 2020: 341–348).

Mind a korpuszalapú, mind a korpuszvezérelt pragmatikai kutatásokat megkönnyítheti, ha a korpuszokat pragmatikai annotációval látjuk el. A pragmatikai annotáció készítése azonban rendkívül költséges, nagy az idő- és humánerőforrás-igénye. Mivel nincs egy-az-egyhez megfelelés a formák és a pragmatikai funkciók között, továbbá a funkciók azonosításához szükség van a kontextuális információkra, a kézi elemzés elkerülhetetlen (Rühleman–Aijmer 2015, Németh T. et al. 2020, Debras 2021). A pragmatikai annotációk feladatorientáltak, a kedvelt annotációs célpontok közé egyaránt beletartoznak a „formától a funkcióig” megközelítések, illetve a „funkciótól a formáig” elemzések által vizsgált jelenségek: beszédaktusok, diskurzusjelölők, idézések (Kallen–Kirk 2012); kommunikatív aktusok,¹ támogató aktusok, tematikus kontroll, adott-új információ (Bódog et al. 2011); résztvevői szerepek (Rühleman–O’Donnel 2012); udvariasság (Danescu-Niculescu-Mizil et al. 2013).² A korpuszpragmatika jövőjét nagymértékben befolyásolhatja az, hogy mennyire tudjuk a kézi annotációt félautomatikus vagy automatikus annotációs eljárásokkal felváltani, illetve mennyire tudunk a korpuszpragmatikai kutatásokba mesterséges intelligencián alapuló eljárásokat bevonni.³

Németh T. et al. (2020) három olyan, szokásosan más adatforrások alapján elemzett pragmatikai jelenségek körét vizsgálták a Magyar Nemzeti Szövegtár írott korpuszában, amelyek explicite kereshető megjelenési formával nem rendelkeznek: (i) az implicit argumentumok köréből az *iszik* ige implicit tárgyi argumentummal való előfordulását ’alkoholt iszik’ habituális jelentésben, (ii) indirekt kéréseket, nevezetesen a *tud* lexémát tartalmazó közvetett direktívákat, és (iii) alkalmi társalgási implikaturákat diszpreferált válaszselektívákban. A következő konklúziókra jutottak. Bár a nyelvhasználat kutatásában módszertani követelmény a korpuszok használata, a rejtett pragmatikai jelenségek feltárásához korpuszvezérelt vizsgálat nem lehetséges, csak korlátozottan korpuszalapú. Automatikus kereséssel nem minden előfordulás található meg és egyes talált előfordulások nem a keresett jelenség példái. Ugyanakkor a korpuszalapú módszerrel elérhetővé

¹ A *kommunikatív aktus* vagy *kommunikációs aktus* terminusokat szinonimákként használok a tanulmányban. Definiálásukra l. a tanulmány 3. részében az (1)-beli definícióhoz fűzött magyarázatot (itt a *kommunikációs aktus* szakszó szerepel), illetve a 4. részben a HuComTech adatbázis multimodális annotációjának bemutatásakor a kommunikatív aktus jellemzését.

² Az első magyar pragmatikai annotáció a HuComTech szóbeli adatbázisra készült el, l. pl. Bódog et al. 2011 és Abuczki et al. 2011.

³ Az MTA Tudomány a Magyar Nyelvért Nemzeti Programjának 4. alprogramjában, amely az *Álhírek, áltudományos nézetek nyelvészeti azonosítása* címet viseli az álhírek és áltudományos szövegek azonosításához készülő pragmatikai annotáció kombinálja a kézi és a félautomatikus annotációt.

Az alprogram célkitűzéseire l. https://mta.hu/data/Az_Akad%C3%A9mia_indul%C3%B3_nemzeti_programjainak_c%C3%A9ljai_%C3%A9s_kutat%C3%A1si_tematik%C3%A1ja_2.pdf

válnak olyan előfordulások, amelyek más adatforrásokkal nem lennének kinyerhetők. Továbbá az implicit pragmatikai jelenségek előfordulásainak az azonosításához, kategorizálásához és magyarázatához nélkülözhetetlen a kontextusra, valamint a kutató nyelvhasználati intuíciójára támaszkodó kvalitatív kézi elemzés. A korpuszok hatékonyabb felhasználásához pragmatikai és kontextuális annotáció szükséges, amely azonban egy elméletileg meghatározott annotációs kereten és az annotálók nyelvhasználati intuícióján alapszik. Így az intuíció mint adatforrás megkerülhetetlen a korpuszokra épülő kutatásokban is.

A pragmatikai jelenségek írott korpuszokbeli vizsgálati lehetőségeinek és a megelőző kutatások eredményeinek a rövid tárgyalása után térjünk át a szóbeli kommunikáció jellemzésére.

A verbális kommunikáció jellemzése

Ahogy a *Bevezetés*ben jeleztem, annak megvizsgálásához, hogy az előző fejezetben tárgyalt korpuszpragmatikai módszerek kiterjeszthetők-e a szóbeli és multimodális korpuszokra, jellemeznünk kell a verbális kommunikációt, amelynek a szóbeli, illetve multimodális megnyilvánulásait tartalmazzák az említett korpuszok. A verbális kommunikációt a multimodalitásra, az intencionalitásra, a perspektivikusságra és a szekvencialitásra alapozva Németh T. (2019a: 292, 2020: 11) a következőképpen definiálta:

- (1) „A kommunikátor és a kommunikációs partnere által osztott közös perspektívába helyezkedve, a kommunikátor multimodális kommunikációs aktusokat hoz létre, amelyekkel mind a maga, mind a kommunikációs partnere számára kölcsönösen nyilvánvalóvá kívánja tenni azt a szándékát, hogy a létrehozott multimodális kommunikációs aktusokkal nyilvánvalóvá vagy még nyilvánvalóbbá szándékozik tenni egy {I} feltevэшalmazt a kommunikációs partnere számára. A kommunikációs partner a kommunikátorral osztott közös perspektívába helyezkedve interpretálja a kommunikátor által produkált multimodális kommunikációs aktusokat, megfejtí a kommunikátor szándékait és feldolgozza a kommunikátor által közölni szándékozott {I} feltevэшalmazt.”

Az (1)-ben közölt meghatározás kiindulópontja a kommunikáció Sperber és Wilson (1986/1995: 63) által kezdeményezett osztenzív-következtetési definíciója volt, illetve annak Németh T. (2019a: 292–293) által módosított változatai. Az eredeti sperber-wilsoni definíció a kommunikáció intencionalitásából indult ki. Meg kell jegyezni azonban, hogy az intencionalitás figyelembe vétele nem volt problémamentes az eredeti definícióban, mert bár a kommunikátornak informatív és kommunikatív szándékot tulajdonított, a definíció megfogalmazása lehetővé tette azt is, hogy kommunikációnak minősüljön az az eset, amikor a megszólaló személy informatív szándéka anélkül válik nyilvánvalóvá, hogy a

megszólalónak szándékában állt volna azt nyilvánvalóvá tenni, azaz per definitonem nem volt kommunikatív szándéka.⁴ Sperber és Wilson (1986/1995: 63–64) az ún. nem szándékos (unintentional) kommunikáció eseteként kezeli az említett lehetőséget, ami ellentmondáshoz vezet, ha a kommunikáció szükséges feltételének tartjuk a kommunikatív szándék meglétét. Az (1) kiküszöböli ezt a hibát és explicitté teszi a kommunikatív szándék meglétének szükségességét (vö. A kommunikátor [...] mind a maga, mind a kommunikációs partnere számára kölcsönösen nyilvánvalóvá kívánja tenni azt a szándékát, hogy a létrehozott multimodális kommunikációs aktusokkal nyilvánvalóvá vagy még nyilvánvalóbbá szándékozik tenni egy {I} feltevőhalmazt a kommunikációs partnere számára). A kommunikátor szándékainak felismertetéséhez multimodális kulcsokat biztosít a partnere részére: figyelemfelhívó verbális és nem verbális jeleket, diskurzusjelölőket, a konvencionális indirektség nyelvi mutatóit, gesztusokat, kontextuális kulcsokat stb. (Németh T. 2019a, 2020).

A kommunikáló felek intencióiról csak perspektívájuk ismeretében lehet beszélni, a verbális kommunikáció perspektívavezérelt (Németh T. 2015). A sikeres kommunikáció résztvevői kezdeti egocentrikus perspektívájukat felváltják egy kölcsönösen osztott, társas nézőponttal (Németh T. 2019a, 2020). Ez az (1)-ben szereplő közös, osztott perspektíva olyan mentális pozíció, amely a közvetlenül megfigyelhető fizikai és szociális világ percepciójából származó információk (pl. idő, hely, résztvevők és szociális viszonyaik) mellett a kommunikáló felek mentális állapotairól szóló információkat is tartalmazza (pl. megelőző tapasztalatok reprezentációi, háttérismeret, érzelmek, attitűdök). A kommunikációs partnerek intenciói a kölcsönösen osztott perspektíván keresztül tudnak megnyilvánulni (Németh T. 2019a). A kölcsönösen osztott perspektíva kialakításához a felek multimodális kulcsokat alkalmaznak: indexikus verbális kifejezéseket, nem verbális jeleket (pl. gesztusokat, tekintetet), megszólításokat, megnevezéseket stb.

Az (1) szerint a kommunikátor multimodális kommunikációs aktusokat hoz létre. A multimodális kommunikációs aktus összetett fogalom, amely integrálja a különböző modalitásokban létrehozott stimulusokat (Németh T. 2019a: 293): a verbális modalitás megnyilatkozásait, a nem verbális jelrendszerek modalitásait (pl. akusztikai és vizuális modalitásokat), valamint a kódhasználat nélküli modalitásokat, amelyek szintén lehetnek akusztikusak vagy vizuálisak stb. A multimodális kommunikációs aktusokban az egyes modalitásokhoz tartozó stimulusok saját funkciókkal rendelkezhetnek, amelyek egybeeshetnek, erősíthetik egymást, kiegészíthetik egymást, folytathatják egymást, de ellent is mondhatnak egymásnak, felül is írhatják egymást (Németh T. 1990, Hunyadi 2011, Németh

⁴ Sperber és Wilson (1986/1995: 63) a következőképpen definiálta az osztenzív-következtetési kommunikációt: „Ostensive-inferential communication: The communicator produces a stimulus which makes it mutually manifest to communicator and audience that the communicator intends, by means of this stimulus, to make manifest or more manifest to the audience a set of assumptions {I}.”

T. 2011: 44, 2019a). A kommunikációs aktusokban pragmatikai munkamegosztás működhet a különböző modalitások között. Például egy eldöntendő kérdésre adott *Nem* válasz, amelyet határozott fejrész kísér, olyan kommunikációs aktus, amelyben a verbális kódhasználat mellett nem verbális (vizuális) kódhasználat is helyet kap, ami megerősíti a verbális modalitásban közölt információt (Németh T. 2019a: 293).

A verbális kommunikáció negyedik jellemzője a temporális szekvencialitás (Hunyadi–Szekrényes 2020). Az (1)-ben a *kommunikációs aktus* terminus többes számban való előfordulása utal erre. A verbális kommunikáció dinamikus folyamat, multimodális kommunikációs aktusok sorozata alkotja, amelyet a kommunikátor és partnere szerepeket váltogatva hoznak létre, illetve értelmeznek (Németh T. 2011: 54). A multimodális kommunikációs aktusok szekvenciákba rendeződnek, ami egy koherens diskurzus kialakulásához járul hozzá (Goodwin 1981, Abuczki 2011, Tóth 2011). A pragmatikailag annotált HuComTech korpusz elemzése során igazolódott, hogy a különböző modalitások szekvenciális szerveződése együttesen határozzák meg az interakció dinamikus folyását (Abuczki et al. 2011).

A verbális kommunikáció tulajdonságai közül az intencionalitás, a perspektivikusság és a temporális szekvencialitás mind az írott, mind a szóbeli kommunikációban érvényesül. A multimodalitás azonban az írott kommunikációban jóval kisebb szerepet kap, mint a szóbeliben. A 2. fejezetben az írásbeli kommunikáció korpuszainak vizsgálata során fel sem merült a multimodalitás kérdésköre. A következő fejezetben viszont, ahol a rejtett pragmatikai jelenségek szóbeli és multimodális korpuszokban való vizsgálatának lehetőségeiről lesz szó, a multimodalitás fontos szerephez jut.

Rejtett pragmatikai jelenségek vizsgálati lehetőségei szóbeli és multimodális korpuszokban

A pragmatikában a szóbeli, hétköznapi kommunikáció kutatása a kezdetektől fogva előtérben volt. A klasszikus filozófiai pragmatikaelméletek (Austin 1962, Searle 1969, Grice 1975) a hétköznapi nyelvhasználat vizsgálatát tűzték ki célul. Módszerül azonban a megfigyelésre és az intuícóra támaszkodást és a gondolat-kísérletet választották és nem terjedelmes szóbeli diskurzusok elemzését. A filozófiai elméletek mellett hamarosan megjelentek olyan megközelítések is, amelyek a kommunikatív nyelvhasználat szóbeli diskurzusait, társalgásait kutatták. Már az első pragmatika tankönyvben Levinson (1983) önálló fejezetet szentel a társalgások szerkezetének, a társalgáselemzést és a diskurzuselemzést a pragmatika részének tekintve. A beszélt nyelvi korpuszok létrehozása az utóbbi két évtizedben felgyorsult (vö. pl. Santa Barbara Corpus of Spoken American English (Du Bois et al. 2000–2005), a CLARIN infrastruktúrájában szereplő beszélt nyelvi korpuszok, l. <https://www.clarin.eu/resource-families/spoken-corpora>, BEA Beszélt nyelvi adatbázis (Gósy et al. 2012), l. [57](https://fonetika.nytud.hu/bea-</p></div><div data-bbox=)

beszelt-nyelvi-adatbázis/), ugyanakkor a korpuszpragmatikai kutatások csak a legutóbbi években fordultak érdeklődéssel a multimodális korpuszok elemzése felé. Debras (2021) összegzi, hogy milyen feladatokat kell megoldani ahhoz, hogy egy multimodális, videó- és hangfelvételeket tartalmazó korpuszt előkészítsünk az elemzésre. Először is transzkripciót kell készíteni a verbális szóbeli modalitásról, majd a transzkribált anyagot szegmentálni kell és a vizuális modalitással is össze kell vetni. A szóbeli diskurzusok lejegyzésére és szegmentálására Németh T. (1996) kidolgozott egy módszertani eljárást, amely egy 310 percnyi magyar beszelt nyelvi korpusz elemzésén alapult. Mivel a korpusz csak hangfelvételeket tartalmazott, a lejegyzési és szegmentálási eljárás csak a verbális modalitásra vonatkozhatott. Az eljárás a megnyilatkozásnak mint a nyelvhasználat egységének a komplex nézőpontú, nyelvi és pragmatikai jegyeit egyaránt figyelembe vevő meghatározásán alapult (Németh T. 1996: 17–40). Az eljárás főbb lépései a következők voltak: (i) lejegyzés, (ii) a hezitációk kiszűrése, (iii) az intonációs átírat elkészítése, (iv) a megnyilatkozás definíciójának és az intonációs szempontoknak az alkalmazása: a komplex szempontrendszer alapján a szóbeli diskurzusok megnyilatkozásokra tagolása (Németh T. 1996: 43–70). A második lépéssel kapcsolatban szükséges megjegyezni, hogy a hezitációk kiszűrése valójában a Maclay és Osgood (1959) által megnevezett négy fő hezitációtípus (ismétlés, téves kezdés, kitöltött szünet és kitöltetlen szünet) azonosítását és szögletes zárójelbe tevését jelentette. Mivel a hezitációknak nincsen nyelvi tagoló szerepe, ezért a megnyilatkozásokra tagolásnál nem kell őket figyelembe venni. Azonosításuk viszont azért megkerülhetetlen, mert számos nyelvi elem, amelyet hezitálásra használnak (vö. pl. a kitöltött szünet esetén: *hát, és*) a beszélők, más funkcióban is előfordulhat (pl. a kitöltött szünet elemei valódi kötőszókként) és ebben a funkcióban szerepet játszhat a megnyilatkozás határok azonosításában (pl. pragmatikai kötőszók, amelyek tipikusan megnyilatkozások élén állnak). A szóban forgó elemek előfordulásairól szükséges tehát eldönteni, hogy hezitáció-e vagy sem. A módszer heurisztikus ereje közel 80 százalékos, amelyet az anyanyelvi beszélőkkel folytatott tesztelés is megerősített (Németh T. 1996: 71–73). Mára már részben meghaladottá vált ez a kézi eljárás a mesterséges intelligenciát alkalmazó automatikus beszéd felismerők és lejegyzők, valamint szegmentálók megjelenése révén, amelyek lehetővé teszik a lejegyzés és szegmentálás részbeni automatizálását, az automatikus prozódiai elemzők pedig nagyban megkönnyítik az intonációs átíratok elkészítését (Bigi 2012). Másodszor, a multimodális korpuszokban a verbális szóbeli modalitás elemzése mellett a nem verbális vizuális modalitásokat is szegmentálni kell és azokról is átíratot kell készíteni, pl. annotálni kell a gesztusformákat és funkciókkal kell ellátni azokat (Debras 2021). A verbális szóbeli és nem verbális vizuális modalitások anyagának ilyen módon való előkészítése és egymáshoz igazítása szolgáltatja a minimális alapot egy multimodális elemzés számára. A multimodális korpuszt különféle további annotációkkal is el lehet látni, részben automatikusan vagy félautomatikusan (vö. pl.

félautomata morfoszintaktikai annotációk (Debras 2021)), illetve a kézi pragmatikai annotáció is nélkülözhetetlen, ha a korpuszt pragmatikai elemzésnek szeretnénk alávetni. Ahogy korábban említettem, multimodális pragmatikai annotáció a magyar HuComTech korpuszhoz is készült (Abuczki et al. 2011). A HuComTech korpusz multimodális pragmatikai annotációjának a célja a kommunikatív viselkedés mögöttes szerkezetének feltárása, továbbá a kommunikatív aktusok verbális akusztikus, nem verbális akusztikus és vizuális jegyeinek, valamint a kódhasználat nélküli stimulusoknak az azonosítása volt (Abuczki et al. 2011: 181–182). Az annotáció alapját a kommunikatív aktus képezte, amely tekinthető egy multimodális illokúciós aktusnak, amely a verbális közlés mellett vizuális nem verbális jeleket (pl. gesztusokat) és nem verbális akusztikai információkat (pl. egy sóhajtás) is magában hordoz (Abuczki et al. 2011: 190).⁵

A kommunikatív aktusokkal a beszélők intencióikat és perspektíváikat is kifejezik. A kommunikatív aktusok multimodális annotálásával lehetségessé válik annak megállapítása, hogy az intenciók és szándékok kifejezésében hogyan vesznek részt a különböző modalitások, milyen munkamegosztás létezik közöttük. Németh T. et al. (2022) esettanulmányukban azt vizsgálták, hogy a vizuális modalitású nem verbális viselkedés milyen szerepet tölt be a multimodális kommunikációban összevetve a verbális modalitásban közöltekkel. Korpuszuk az *ATV Csatt: Koronavírus-vita* című 2020. szeptember 21-i műsorának egy 12 perc 7 másodperc hosszúságú részlete volt.⁶ A vitaműsor résztvevői Boldogkői Zsolt biológus, a Szegedi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kara Orvosi Biológiai Intézetének tanszékvezető egyetemi tanára, valamint Falus Ferenc, orvos (tüdőgyógyász), illetve velük szemben, a magukat „vírusrealistának” hívó Tamasi József, orvos és Gődény György, szakgyógyszerész. Németh T. és mtsai (2022: 62) elméleti kiindulópontul az (1)-ben közölt definíciót használták, a multimodalitás mellett figyelembe vették a kommunikáció intencionalitását, perspektivikusságát és szekvencialitását. Azt feltételezték, hogy a különböző modalitások kontextusfüggő módon, együttesen hozzák létre a közvetített tartalmakat mind az explicit, mind az implicit szinten, azaz a teljes jelentéskonstruálás multimodálisan történik. Elemzési eszközként a szabad hozzáférésű, multimodális elemzésre kifejlesztett ELAN (EUDICO Linguistic Annotator) szoftvert használták (<https://archive.mpi.nl/tla/elan>). A verbális modalitást, azaz a hanganyagot lejegyezték és megnyilatkozásokra tagolták Németh T. (1996) módszerére támaszkodva. A lejegyzésben a jeffersoni konverzációelemzési átírási konvenciót (Jefferson 2004) alkalmazták. A nem verbális viselkedésben a vizuális modalitásban elkülönítették egymástól a fejmozdulatokat, a szemöldökmozdulatokat, a

⁵ A kommunikatív aktusok annotálása mellett a HuComTech multimodális pragmatikai annotációja a támogató aktusokra, a tematikus kontrollra, a konvencionálisan közvetett aktusokra és az adott-új információ szintjére is kiterjedt (Abuczki et al. 2011).

⁶ Az elemzett részlet 11:24-nél kezdődik: <https://www.youtube.com/watch?v=WTIgo-WUH9Mo>

kéz helyzetét és mozgását, a törzs helyzetét, illetve a váll mozgását forma-funkció párok alapján. Az említett viselkedési formákat mind külön szegmentálták valamennyi résztvevőnél, annak megfelelően, hogy mikor történt (állapot)változás az egyes területeken. Az ELAN-ablakokban megjelölt nem verbális viselkedési formákhoz jelentéseket, illetve funkciókat rendeltek a korábbi szakirodalom, valamint a saját megfigyeléseik alapján létrehozott szótár és a kontextus segítségével (Németh T. et al. 2022: 67–68). A jelentés-hozzárendelés tehát az annotációt követő lépés az elemzésben mind a verbális, mind a nem verbális szinten, valamint a kettő egymásra vonatkoztatásában, azaz a multimodális elemzésben. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy az annotációs folyamat háttérben már ott áll a potenciális jelentés a formákhoz kapcsolódóan, hiszen mind a verbális, mind a nem verbális szinteken az annotáció az előzetes forma-funkció párok ismeretén alapszik.

Tekintsünk egy példát az elemzésükre! A (2) a Boldogkői Zsolt és Gődény György között zajló beszélgetés egy részletét tartalmazza, pontosabban a verbális modalitás lejegyzett változatát. A (3)-ban a multimodálisan elemzett részlet látható az ELAN-ablakban a verbális modalitással és az elemzett gesztusjegyekkel, a (4)-ben pedig egy rögzített kép a gesztusok illusztrálására (Németh T. et al. 2022: 80–81):

- (2) Boldogkői Zsolt: Ezen a konferencián , amelyen ott voltak mindnyájan? Nem volt arról szó: (.) például (.) jelentésében, hogy az a WHO, aki mögött ott van Bill Gates azt tervezi az egészet, hogy lebetegítse az a világot és akkor a kisprofe

- (3) Gődény György: Ne jöjjön nekem ilye ilyen dolgokkal. (Csatt : 01:09)

TC	00:01:07.601 - 00:01:09.820	
Boldogkői_törzs		Egyenes
TC		00:01:07.601 - 00:01:09.820

Boldogkői	Ezen a konferencián, amin ott voltak mindnyájan? Nem volt arról szó: (.) például (.) jelentésében, hogy az a WHO, aki mögött ott van BILL GATES azt tervezi az egészet hogy lebetegítse az a világot és akkor a kisprofe-]
TC	00:01:09.230 - 00:01:22.947

Boldogkői_szemöldök	Felhívó hosszán		
TC	00:01:09.430 - 00:01:11.960		
Gödény_fej		Fejrázás	
TC		00:01:09.785 - 00:01:11.545	
Gödény_szemöldök			Összehúzás
TC			00:01:09.808 - 00:01:12.450
Gödény_törzs			Egyenes
TC			00:01:09.832 - 00:01:12.740

Gödény		Ne jöjjön nekem ilye ilyen	dolgokkal
TC		00:01:10.040 - 00:01:11.968	00:01:11.980 - 00:01:12.650
Gödény_fej			Emelt fő
TC			00:01:11.571 - 00:01:12.740
Gödény_kéz	Felfelé fordított tenyér		
TC	00:01:09.832 - 00:01:12.760		

Boldogkői_kéz	Lefelé fordított tenyér	Ujjhegyek összehúrtása	
TC	00:01:12.480 - 00:01:12.630	00:01:12.650 - 00:01:16.030	
Boldogkői_törzs			Nyitott törzs
TC			00:01:12.824 - 00:01:23.030

(4)

A (3)-ban az ELAN-ablakban jól látható, hogy a felek milyen nem verbális viselkedéseket hajtanak végre és hogy ezek a viselkedési formák a verbális modalitásban közöltekhez képest mely időablakokban jelennek meg, illetve funkciójuk hogy viszonyul a verbális közlés tartalmához. Boldogkői kézi gesztusa, a lefelé fordított tenyér a tekintély jele. A verbális tartalomra vonatkoztatva a kérdés súlyát jelezheti, illetve nyomást gyakorolhat Gődényre, hogy tisztázza magát a kérdésben. A szemöldöke hosszas felhúzása meglepődést mutat, amely a diszkurzuselőzményben elhangzottakra vonatkozik, nevezetesen arra, hogy Gődényék tagadni akarják a korábban mondottakat. Gődény kézi gesztusa a felfelé fordított tenyér, amely az alázat és együttműködés jeleként szokott funkcionálni. A szemöldök összehúzása a bíráló és nemtetszés jele. Gődény törzse egyenes, koncentrátságot mutat. Fejrázása az egyet nem értést jelzi, az emelt fő pedig a semlegességet vagy magabiztosságot. A nem verbális viselkedés megfigyelt jegei megerősítik a verbális modalitásban érzékelhető konfliktust. A résztvevők egy fajsúlyos kérdésbe ütköztek, miszerint Gődényék részt vettek egy olyan konferencián, ahol azt feltételezték, hogy a koronavírus keletkezése mögött a WHO és Bill Gates állnak. *Az ezen a konferencián* verbális kifejezés közös perspektívába helyezi a beszélőt (Boldogkői) és a partnerét (Gődény), ennek egyikük gesztusai sem mondanak ellent. Ahogy fentebb említettem, Boldogkői lefelé fordított tenyere arra utal, hogy szándékában áll a kérdés tisztázása. Gődény nem verbális viselkedésével (szemöldök- és fejmozgás) ellenvéleményt fejez ki, és erősíti az általa, a verbális modalitásban közöltek (Németh T. et al. 2022: 81). A (2)–(4)-ben látható rövid részlet multimodális elemzése jól mutatja, hogy a kommunikátorok intenciója és perspektívája nemcsak a verbális modalitásban, hanem a nem verbálisokban is kifejeződnek. Mindezek alapján azt lehet mondani,

hogyan az intenciók és perspektívák vizsgálatához is elengedhetetlen a diskurzusok multimodális annotációja.

Németh T. et al. (2022: 83–84) elemzése további fontos tanulságokhoz vezetnek. Ezek közül azt a hármadik emelem ki, amely nagymértékben hozzá tud járulni a további multimodális annotációk, elemzések elvégzéséhez: (i) A verbális jelekhez hasonlóan a nem verbális jelekhez, sőt hozzátehetjük, ezek társulásaihoz is társulhat többféle jelentés. Ez azt jelenti, hogy multimodális polisziemiáról beszélhetünk. (ii) A kontextusnak egyértelműsítő szerepe van. Megválaszolható kérdés azonban, hogy hogyan lehet megjeleníteni a kontextuális tényezőket egy multimodális annotációban. (iii) El kell dönteni, hogy az éppen vizsgált kommunikációs szereplő nem verbális viselkedése a személyiségéhez társított alapszabvány-e vagy az aktuális kontextusban elhangzottakra/látottakra adott reakció. Az alapszabványok azok a nem verbális viselkedési formák (arc kifejezés, tekintet, kézmozdulat stb.), amelyek az egyén karakteréhez tartoznak, személyiségének állandó megnyilvánulási formái. Például az egyén szokása lehet, hogy az ujjával dobol, vagy a széken fészkelődik, ami konkrét szituációtól függetlenül fennáll. Ugyanakkor, ha valaki, akinek nem szokása az ujjával dobolni, de egy konkrét helyzetben ezt teszi, azzal az elhangzottakra/látottakra való türelmetlen reakciót produkálhat, vagy a fészkelődéssel szintén azt jelezheti, hogy türelmetlen, szeretne már szabadulni a helyzettől. Míg az első esetben a nem verbális viselkedés nem kommunikatív szándéktól vezérelt, a második esetben lehet az.

Végül tekintsünk még egy olyan implicit pragmatikai jelenséget, az implicit igei argumentumok előfordulását a kommunikációban, amelynek a kutatásához szükség lehet multimodális annotációra. A magyar nyelvhasználatban az igék háromféle módon fordulhatnak elő implicit argumentummal (Németh T. 2019b: 73–76): (A) ha az ige lexikai szemantikai reprezentációja, (B) ha a közvetlen megnyilatkozáskontextus és (C) ha a kiterjesztett kontextus engedélyezi az argumentum lexikai realizálatlanságát. Az (A) és (B) mód grammatikai és enciklopédikus információk figyelembe vételét jelenti főként a verbális modalitás révén. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a nem verbális modalitásokban kísérhetik olyan gesztusok, tekintetmintázatok, szemöldökmozgások a verbális tartalmat, amelyek multimodálisan segítenek az implicit argumentumok azonosításában. A nem verbális viselkedés referenciális funkciójának megnyilvánulásairól van itt szó (Németh T. et al. 2022: 63), akárcsak a harmadik, (C) mód esetén. A kiterjesztett kontextusban a fizikai környezetből és a diskurzuskontextusból származó információ a verbális modalitáson túl a nem verbális modalitásokból is származhat. Például egy lexikailag realizálatlanul hagyott tárgyi argumentum azonosítása történhet nem verbálisan a fizikai kontextusban az implicit tárgyi argumentum vonatkozására való rámutatással vagy a tekintet arra történő irányításával. Amikor süteménykészítés közben azt mondja a beszélő a partnerének a recept utasításait követve, hogy *Add ide!*, és közben rámutat vagy rápillant az asztalon lévő cukorra, akkor az *ad* ige implicit tárgyi argumentumát a nem verbális modalitásban

egy gesztus, illetve egy tekintetirányítás azonosítja. A nem verbális modalitások annotációjánál tehát az egyes nem verbális viselkedési formák funkcióinak a megállapításánál a kontextusra is tekintettel kell lenni a formák esetleges referenciális jegyeinek a megállapításához. Ez az elméleti okoskodás egybeesik a Németh T. et al. (2022: 83–84) elemzése nyomán fentebb megfogalmazott tanulsággal, nevezetesen azzal, hogy a kontextuális információk helyet kell, hogy kapjanak a multimodális annotációban. Hogy pontosan milyen kontextuális jegyek és hogyan jelenítődjenek meg a multimodális annotációban, további empirikus vizsgálatokat igényel.

Összegzés

Tanulmányomban a multimodális korpuszpragmatikai módszerek implicit pragmatikai jelenségek vizsgálatára való kiterjeszhetőségéről gondolkodtam. A 2. fejezetben a pragmatikai jelenségek írott korpuszokbeli vizsgálatának lehetőségeit tárgyaltam a korábbi kutatások eredményeire támaszkodva. A korpuszpragmatika kialakulását és annak lehetőségét jártam körül, hogy a korpuszalapú és a korpuszvezérelt megközelítések mennyiben alkalmazhatóak a pragmatikai jelenségek elemzésére, köztük a rejtett, explicit formával nem rendelkezők vizsgálatára. A 3. fejezetben a verbális kommunikációt jellemeztem, részletesen kitérve a multimodalitás, intencionalitás, perspektivikusság és szekvencialitás jegyeire. A 4. fejezetben a szóbeli és multimodális kommunikáció elemzési lehetőségeit és módszertani nehézségeit mutattam meg egy korábbi esettanulmányunkra hivatkozva. Végül a rejtett pragmatikai jelenségek közül az intenciók és perspektívák, valamint az implicit igei argumentumok multimodális annotációban való megjelenítésének kérdéskörét tárgyaltam.

A kutatás során az alábbi módszertani konklúziók fogalmazhatók meg: (1) a verbális és nem verbális modalitások egyaránt részt vehetnek az intenciók és perspektívák kifejezésében, illetve az implicit argumentumok használatában és azonosításában, tehát olyan elemző eljárást kell kidolgozni, amely figyelembe veszi az említett pragmatikai jelenségek multimodális megnyilvánulását. (2) Olyan multimodális pragmatikai annotációt kell készíteni, amely az intenciók és perspektívák verbális, nem verbális és kontextuális mutatóit is jelöli, illetve az implicit argumentumok jelenlétére utaló multimodális kulcsokat. (3) Kvalitatív kézi előelemzések szükségesek, a korpuszmódszer csak korlátozottan alkalmazható, az elemző(k) intuícója és a kontextuális információk nélkülözhetetlenek. Ez utóbbi tanulság egybeesik a Németh T. et al. (2020) által az írott korpuszok felhasználhatóságáról mondottakkal a rejtett pragmatikai jelenségek vizsgálatában. Végül marad még egy eddig nem kezelt módszertani probléma: hogyan lehet megjeleníteni a multimodális pragmatikai annotációkban a kommunikációs partnerek és a kutatók – gyakran csak gondolat kíséreltetekkel bemutatható

– értelmezési lehetőségeit.⁷ Az említett módszertani problémák megoldásával a korpuszpragmatikai módszer kiterjeszhetővé válhat a multimodális kommunikációban előforduló explicit és implicit pragmatikai jelenségek elemzésére.

Irodalom

- Abuczki Á. 2011. A multimodális interakció szekvenciális elemzése. In Németh T. E. (szerk.): *Ember–gép kapcsolat. A multimodális ember–gép kommunikáció modellezésének alapjai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 119–144.
- Abuczki Á. – Bódog A. – Németh T. E. 2011. A multimodális pragmatikai annotáció elméleti alapjai az ember–gép kommunikáció modellálásában. In Németh T. E. (szerk.): *Ember–gép kapcsolat. A multimodális ember–gép kommunikáció modellezésének alapjai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 179–201.
- Aijmer, K. 2018. Corpus pragmatics: Form to function. In Jucker, A. H. – Schneider, K. P. – Bublitz, W. (eds.): *Methods in Pragmatics*. Berlin: De Gruyter Mouton. 555–585.
- Aijmer, K. – Rühleman, C. (eds.): *Corpus Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press. 1–26.
- Austin, J. L. 1962. *How to Do Things with Words*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Biber, D. 2010. Corpus-based and corpus-driven analysis of language variation and use. In Heine, B. – Narrog, H. (eds.): *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*. Oxford: Oxford University Press. 159–192.
- Bigi, B. 2012. SSPAS: A tool for the phonetic segmentation of speech. In Calzolari, N. – Choukri, K. – Declerck, T. – Doğan, M. U. – Maegaard, B. – Mariani, J. – Moreno, A. – Odijk, J. – Piperidis, S. (eds.): *Proceedings of the 8th International Conference on Language Resources and Evaluation, LERC 2012*. Istanbul: European Language Resources Association. 1748–1755.
- Bódog A. – Abuczki Á. – Németh T. E. 2011. A multimodális pragmatikai annotáció jelentősége a számítógépes nyelvészetben. In Tanács A. – Vincze V. (szerk.): *VIII. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. MSZNY 2011. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Informatikai Tanszékcsoport. 240–251.
- Danescu-Niculescu-Mizil, D. – Sudhof, M. – Jurafsky, D. – Leskovec, J. – Potts, C. 2013. A computational approach to politeness with application to social factors. *Proceedings of ACL 2013*.
https://www.cs.cornell.edu/~cristian/Politeness_files/politeness.pdf
- Debras, C. 2021. How to prepare the video component of the Diachronic Coprus of Political Speeches for multimodal analysis. *Research in Corpus Linguistics* 9: 132–151.

⁷ A tanulmány egyik lektorának javaslata szerint, a MAXQDA program (<https://www.maxqda.com>) jó kiindulópontnak látszik e módszertani probléma kezelésére. A kulcskérdés e program használatánál is az, hogy az interpretáció szintjén azok a kontextuális elemek, amelyek a különböző modalitásokban nem jelennek meg explicit formával, mert például az enciklopédikus háttértudásból származnak, hogyan építhetők be a kódolási rendszerbe és azon keresztül az interpretációs mechanizmusba.

- Du Bois, J. W. – Chafe, W. L. – Meyer, C. – Thompson, S. A. 2000–2005. *Santa Barbara Corpus of Spoken American English, Parts 1-4*. Philadelphia: Linguistic Data Consortium.
- Goodwin, C. 1981. *Conversational Organization: Interaction between Speakers and Hearers*. New York: Academic Press.
- Gósy M. – Gyarmathy D. – Horváth V. – Grácsi T. E. – Beke A. – Neuberger T. – Nikléczy P. 2012 BEA: Beszélt nyelvi adatbázis. In Gósy M. (szerk.) *Beszéd, adatbázis, kutatások*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 9–24.
- Grice, H. P. 1975. Logic and conversation. In Cole, P. – Morgan, J. L. (eds.): *Syntax and Semantics 3*. Speech acts. New York: Academic Press. 41–58.
- Hunyadi, L. 2011. Multimodal human-computer interaction technologies. Theoretical modeling and application in speech processing. *Argumentum 7*: 240–260.
- Hunyadi, L. – Szekrényes, I. (eds.) 2020. *The Temporal Structure of Multimodal Communication. Theory, Methods and Applications*. Cham: Springer.
- Jefferson, G. 2004. Glossary of transcript symbols with an introduction. In Lerner, G. H. (ed.): *Conversation Analysis. Studies from the first generation*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 13–31.
- Jucker, A. H. – Schneider, K. P. – Bublitz, W. (eds.) 2018. *Methods in Pragmatics*. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Kallen, J. L. – Kirk, J. 2012. *SPICE Ireland: A User's Guide*. Belfast: Cló Ollscoil na Banríona.
- Levinson, S. C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Maclay, M. – Osgood, C. E. 1959. Hesitation phenomena in spontaneous English speech. *Word 15*: 19–44.
- Németh T. E. 1990. Az emberi kommunikáció kutatásának néhány alapkérdése. *Nép-rajz és Nyelvtudomány 33*: 43–56.
- Németh T. E. 1996. *A szóbeli diskurzusok megnyilatkozáspéldányokra tagolása*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Németh T. E. 2006. Pragmatika. In Kiefer F. (szerk.): *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 222–261.
- Németh T. E. (szerk.) 2011. *Ember-gép kapcsolat. A multimodális ember-gép kommunikáció modellezésének alapjai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Németh T., E. 2015. The role of perspectives in various forms of language use. *Semiotica 203*: 53–78.
- Németh T. E. 2019a. Daddy 'apu', honey 'édesem', darling 'drágám'. Nyelvi és kontextuális kulcsok a perspektívák és intenciók megmutatásához és megfejtéséhez a verbális kommunikációban. *Argumentum 15*: 290–303.
- Németh T., E. 2019b. *Implicit Subject and Direct Object: Arguments in Hungarian Language Use: Grammar and Pragmatics Interacting*. Sheffield, Bristol: Equinox.
- Németh T., E. 2020. Linguistic and contextual clues of intentions and perspectives in human communication. In Hunyadi, L. – Szekrényes, I. (eds.): *The Temporal Structure of Multimodal Communication. Theory, Methods and Applications*. Cham: Springer. 3–21.
- Németh T. E. – Nagy C. K. – Németh Zs. 2020. Ami a korpuszokból kimarad: rejtőzködő pragmatikai jelenségek. In Simon G. – Tolcsvai Nagy G. (szerk.): *Nyelvtan, diskurzus, megismerés*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 333–356.

- Németh T. E. – Szabó É. – Császár D. – Gera R. – Béres T. 2022. Esettanulmány a vizuális modalitású nem verbális viselkedés multimodális kommunikációban betöltött szerepéről. *Jelentés és Nyelvhasználat* 9: 59–87.
- O’Keeffe, A. 2018. Corpus based function to form approaches. In Jucker, A. H. – Schneider, K. P. – Bublitz, W. (eds.): *Methods in Pragmatics*. Berlin: De Gruyter Mouton. 587–618.
- Romero-Trillo, J. (ed.) 2008. *Pragmatics and Corpus Linguistics: A Mutualistic Entente*. Berlin and New York: Mouton de Gruyter.
- Rühleman, C. – Aijmer, K. 2015. Introduction. Corpus pragmatics: laying the foundation. In Aijmer, K. – Rühleman, C. (eds.): *Corpus Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press. 1–26.
- Rühleman, C. – O’Donnell, M. B. 2012. Introducing a corpus of conversational narratives – Construction and annotation of the Narrative Corpus. *Corpus Linguistics and Linguistics Theory* 8: 313–350.
- Sass B. 2007. *Jóízű Mazsolázás a korpuszból*. Elhangzott: XVII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Siófok, Kodolányi János Főiskola Siófoki Oktatási Központja, 2007. ápr. 19–21. <https://docplayer.hu/21569821-Joizu-mazsolazas-a-korpuszbol.html>
- Searle, J. R. 1969. *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Simon G. 2018. Az igei jelentés metaforizációjának mintázatai. Nyelvtan- és korpuszvezérelt esettanulmányok. *Jelentés és Nyelvhasználat* 5: 1–36.
- Sperber, D. – Wilson, D. 1986/1995. *Relevance. Communication and Cognition*. Oxford, Cambridge: Blackwell.
- Taavitsainen, I. – Jucker, A. H. 2015. Twenty years of historical pragmatics: Origins, developments and changing thought styles. *Journal of Historical Pragmatics* 16: 1–24.
- Tognini-Bonelli, E. 2001. *Corpus Linguistics at Work*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Tóth Cs. 2011. Tekintetmintázatok és funkcióik a HuComTech projekt céljainak tükrében. In Németh T. E. (szerk.): *Ember–gép kapcsolat. A multimodális ember–gép kommunikáció modellezésének alapjai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 101–118.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány az MTA Tudomány a Magyar Nyelvért Nemzeti Program 4. alprogramjának: Álhírek, áltudományos nézetek nyelvészeti azonosítása támogatásával készült (NP-2022-III.-5/2022).